

Reportatge

El Museu-Memorial de l'Exili de la Jonquera

Natàlia Iglesias

Fotos: Pere Duran

L'hivern de 1939, milers de maletes de cartró es van amuntegar al llarg del carrer Major de la Jonquera mentre els seus propietaris feien cua per creuar la frontera amb França. Va ser l'inici de l'exili per a mig milió de republicans que van fugir de la repressió franquista un cop perduda la Guerra Civil. Avui aquest mateix carrer acull el nou Museu-Memorial de l'Exili, un equipament nascut per retre homenatge a tots el que van haver de marxar per defensar les llibertats democràtiques i per donar a conèixer la seva història a les noves generacions. El centre està vinculat a la Xarxa d'Espais de Memòria de la Generalitat i té forts lligams amb institucions de la Catalunya Nord, on també es van viure importants episodis d'aquesta història bèl·lica.

Tot creuant la frontera

«Era a finals de gener. Darnius estava ple de gent. Vam passar la nit allà, amb matalassos per terra i després l'endemà dematí vam anar amb el camió i vam fer un tros de carretera fins un camí de terra. Llavors vam haver de deixar la meitat dels paquets i només portar el que podíem portar a sobre i vam pujar per la muntanya. Tot estava ple de gent però vam tenir la sort de poder dormir en una casa que ens van deixar entrar i dormir tots en una habitació; érem deu o dotze. I d'allà ens van venir a buscar uns camions i ens van portar cap al Boulou, on els camps ja eren plens de refugiats. Al cap de dos, tres dies, van venir els gendarmes i les dones i els nens vam pujar en un tren de mercaderies fins a Châlons, al centre de França, i vam anar a parar a una sala de ball que havia estat una quadra de vaques».

Planas Vila Josep M. Batista i Roca Maria Elisa Morales López de Lerena Isabel Martínez Joaquim Pellicena Filomena Folch Miquel Costa Saló Claudio Mamen
 llers Agustina Aurecho Arturo Fernández-Shaw Antoni Trias i Pujol Alicia Gracia Bamala Mercedes Díaz Bonet Josep Mercader Salvanya Bonaventura Caner Gel
 Ralle Carlos Alcaraz Tudela Ramon Fabregat Joaquim Mestres Nicomedes Gómez Antonio de la Fuente Ferraz Pablo del Castillo Cubillo Antoni Rovira i Virgili
 noesc Pi i Sunyer Lluís Fernández Clérigo Hilari Salvadó i Castell María Gómez Romero Francesc Riera Claramunt Vicente Iberedía Josep Xirau Ricard Pellicer Be
 lladars Francesc X. Isgleas Baptista Navarro Gimeno Josep Beltrán Josep Campo Nasarro Joan Grijalbo Zaida Giner Paredes Josep Vidal Estévez Marcelino
 a Santiago Aronez Carles Gerhard Ottenwalder Lluís Puigcorbó Marcé Salvador Vicens Fellu Jordi Murià i Romaní Francisco Parramón Ponjuan Josefa Ferraz Be
 lins Martí Enric Moner Castell Álvaro de Orriols Ricard Domingo Bochaca Juan Peste Aleixandre Miquel Serra Grabulosa Juan Negrín López Josep Andreu i Abel
 meu Roselló Viña Manuel Torres Campañá Floreal Cirera López Manuel Ricard Gaya i Canalda Francesc Teix Joan Solé Solé Dolors Soler Rovira Teresa Juvé
 Rafael Candel Vila Encarnació López Carles Vallejo Rafael Vidiella Franch Lluís Roca Sureda Miquel Gispert Vila Santiago Pi i Sunyer Francisco Méndez Aspe Per
 jez Josep Belaguer Estanislau Domènech Rigau Daniel Pla Carreras Carles Gerhard Hortet Ignasi Mallol Segismundo Casado Teresa Peyrí Macià Amós Ruiz Le
 nguer Francesc Arnó Ramon Noguera Cornet Fernando Valera Aparicio Alberto Rodillas Fajola Benigna Formento Espallargas Albino Lasso Conde Trini Llorens
 Amèlia Llacuna Carmen Villa Barón Francesc Bolx Vicenç Riera Llorca Maria Solà de Sellarés Josep Calvet Mora Francisco Estela Caballé Emilio Asensio Olga
 jo Pérez Narcís Geli Famada Maria Teresa Renart Garcia Joan Mascort Rissach Elói Regné Joaquim Tarrés Juanola Josep Rogé Esteve Josep Quera Molares Vi
 ret Bartis Maria Assumpció Massanès Terinas Francisco Llagostera Roig Joaquim Raset Busquets Joan Grano Alsina Adelaida Múster Antoni Peyrí Rocamora Mi
 o Calvo Lluís Martí Bielza Salvador Vidal Fontquerna Manuel Alcàntara Carles Martí Fecad José Antonio Aguilera Salvador Albert Francisco Valera de Pablo José
 au Julian Gil Andrea Maria Martínez Salvador Martorell Francisco Souza Fernández Alfonso R. Castelaio Julio Souza Fernández Josep Maria Francès Ladrón de Ce
 el Gasol i Galofré Carme Bertran Angel Viñolas Suñer Enriqueta Gallinat Francesc Paniello Francesc Trabal Pau Vila Artemi Aguadé Venancio Rosell Gels Jul
 i i Sunyer Federica Montseny Tomás Miralles Barberà Ramon Pont Serra Belver Busquets Pere Ignasi Fages Pedro Aznar Sesea Màrius Cortés Lladó
 ere Garcia Martínez Elias Torregos Josep M. Ametlla Peris Asunción Br nisco Sabster Roquer Lluís Antoni Santaló Francesca Tapiés Pere H
 di Mola Salvador Costa Costa Antonio Beltran Vicente Sol Sanchez r Bladé Desumvila Juan Carrasco Gerard Soldevilla Núria Sales M
 r Narcia Donadeu Buixalleu Josep Miquel Masuenda Joan Pulg Ferrer Luísa Fragua Joan Tarragó Balcells Matias Arranz Crescenciano B
 on Colom Josep Bargés Barba Josep Palomar Pedro Martínez Carl Montero Pedro González Jusarránz Antònia Macià Salvi Pujol Vei
 en Pepita Uriz Joaquim Xirau Enric Melich Albert Manent Santi

Així recorda els primers dies de l'exili republicà Fraternitat Cirera, una dona nascuda el 1921 que actualment viu a Perpinyà amb el seu marit, Josep Fortuny, exiliat de Barcelona. És tan sols un dels milers de testimonis d'aquells dies que van seguir la derrota de l'exèrcit republicà per les tropes franquistes. L'exili va suposar un daltabaix per a tot l'Alt Empordà. Agullana, la Vajol, Portbou o la Jonquera van ser escenaris d'una veritable riuada humana que buscava fugir dels seus perseguidors. Els que marxaven no sabien si tornarien mai. Fugien carregats d'incertesa, però mantenint l'esperança. Darrere la frontera els esperaven els camps de concentració, com el tristament famós d'Argelers, on van viure i morir amuntegats milers de persones. D'altres van anar a parar a Mathausen i es van veure immersos en l'holocaust dels nazis. De tot plegat –i amb la intenció de retre un profund homenatge a tots aquells que van deixar enrere la seva vida i el seu país– tracta el nou Museu-Memorial de l'Exili, un centre nascut per no deixar morir la memòria de l'exili republicà. Ubicat al carrer Major de la Jonquera, justament aquell carrer on a final de febrer de 1939 milers de persones van fer llargues cues per creuar la frontera amb França, és el primer de tot Europa dedicat a la preservació de la memòria de l'exili i el seu llegat, tal com destaca l'alcalde de la Jonquera, Jordi Cabezas: «Hi ha d'altres centres dedicats a memorials de guerres i batalles molt concretes, però cap que parli dels exilis».

El nou equipament va començar a prendre forma l'any 2001, amb el suport del Museu d'Història de Catalunya, però han calgut més de sis anys perquè arribés a veure la llum. Inclou una exposició permanent que explica la història de l'exili des de la Guerra Civil fins als nostres dies, una sala d'exposicions temporals i una aula de tallers pedagògics. El seu principal objectiu és difondre la memòria de l'exili republicà i els valors democràtics, però també permet abordar el tema de l'exili com una constant en la història universal. L'equipament ha costat 3,15 milions d'euros i ha estat finançat per la Generalitat de Catalunya (38%), pel mateix consistori (31%), per la Unió Europea (22%) i per la Diputació de Girona (8'8%). El nou museu espera rebre entre 30.000 i 50.000 visitants l'any.

Inauguració amb calidesa i neu

El 15 de desembre de l'any passat, en una tarda freda que portava les primeres volves de neu d'un hivern a les portes, s'inaugurava formalment a la Jonquera el Museu-Memorial de l'Exili (Mume). La meteorologia es va aliar a l'efemèride per fer encara més present el record del penós camí que varen fer les més de 500.000 persones que, a partir del febrer de 1939, van creuar la frontera en saber-se vençudes en la lluita per la llibertat i la democràcia. Aquests homes i dones, i nens, varen ser els autèntics protagonistes d'un acte multitudinari i formal, però també emotiu i càlid, amb gent vinguda d'aquesta i de l'altra banda de la Catalunya fronterera. El fred de fora contrastava amb el caliu de l'interior, i en els llargs parlaments institucionals no hi varen faltar algunes referències personals, íntimes, que no van fer sinó demostrar que l'exili del 1936-1939 és un record present, més lluny o més a prop, en la immensa majoria de famílies catalanes. Un acte oficial amb intervencions protocol·làries i alhora sentides de l'alcalde de la Jonquera, Jordi Cabezas, del d'Argelers de la Marenda, Pierre Aylagas, del president del Consell Comarcal de l'Alt Empordà, Pere Vila, del vicepresident i vocal de Cultura de la Diputació de Girona, Roger Zamorano, de la rectora de la UdG, Anna Maria Geli, i del conseller d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana, Joan Saura, intervencions que van tenir com a immillorable colofó l'audiència, entre altres peces, de la sardana de l'exili del mestre Pau Casals, interpretada pel grup de violoncel·ls Sis de Piques.

El Museu-Memorial de l'Exili era necessari, però el llarg camí que han recorregut els seus responsables per fer-lo possible, amb l'alcalde Cabezas al capdavant, no ha acabat. Ben al contrari, aquest és un equipament ideat, com es va exposar durant l'acte, per esdevenir el motor de la recuperació d'una memòria i uns testimonis injustament oblidats durant més de setanta anys. De moment al visitant l'esperen unes sales de discurs impecable i didàctic, elaborat pels historiadors Enric Pujol i Josep Santaló, i una escenografia realment imponent presidida per una gran estructura que, penjada del sostre de la sala principal, representa una porció de platja suspesa sobre el cap de l'espectador i farcida de petjades desorientades que evoquen el record esgarriós dels soralls esventats d'Argelers. Una platja invertida que penja del sostre i una paret nua, al fons, amb una llegenda, lletres grosses i blanques sobre el negre del mur, que es pot contemplar des de pràcticament tots els espais del museu: «La llibertat és lluny d'aquí, i això és l'exili. *El rei Lear*. William Shakespeare.» Setanta anys després que la llibertat marxés lluny d'aquí, l'exili torna en forma de museu, per no oblidar i, per tant, per no haver de repetir aquella marxa.

Gemma Domènech Casadevall

El Museu és un equipament nascut per retre homenatge a tots els que van haver de marxar per defensar les llibertats democràtiques

L'exposició permanent

L'exposició permanent, amb una clara voluntat explicativa i pedagògica, descriu tot el cicle històric que va ocasionar l'exili de 1939 i es divideix en cinc grans àmbits:

1. Consideració general sobre l'exili, on s'introdueix el significat de l'exili i es tracta com una realitat actual, una constant històrica universal.
2. L'exili de 1939, en què s'escenifica l'èxode republicà de 1939 en el marc de la Guerra Civil.
3. La diàspora, entesa com a dispersió de la població cultural fora del seu lloc originari; tracta la II Guerra Mundial com a nou factor d'exili.
4. La vivència de l'exili: recull de testimonis que expliquen els records de les seves vicissituds i experiències en deixar enrere el país.
5. El llegat de l'exili. Recull de grans personalitats de l'exili. El visitant es pot endinsar en la vida i les obres d'exiliats com Picasso, Rovira i Virgili, Luis Buñuel, Pompeu Fabra, Lluís Companys, Manuel Azaña o María Zambrano, entre d'altres.

El relat es desenvolupa a través de recursos documentals, artístics, audiovisuals i escenogràfics, amb una acurada posada en escena, on destaca la recreació de la platja d'Argelers, obra de l'equip de l'escenògraf Ignasi Cristià, que també és responsable d'un altre element principal del Museu: la caixa escènica situada en la primera sala, dedicada a la Guerra Civil. Les ruïnes que es poden veure a través de les esclotxes combinades amb les imatges de l'èxode ens traslladen a l'escenari de la guerra i l'inici de l'exili.

Dins de la documentació exposada destaquen peces com les llistes d'exiliats que van fugir en vaixell cap a Amèrica i un conjunt de cartes i postals de reclusos que recullen la vivència de l'exili. En alguns casos són portadores d'un missatge esperançador, com el telegrama que notifica la llibertat d'un reclus a les presons franquistes o bé el full de dietari d'un deportat a Mauthausen que explica, un cop alliberat, el seu viatge d'Alemanya a París, on va ser acollit com a refugiat. Durant la jornada de portes obertes del Museu, que es va celebrar el 15 de desembre de l'any passat, es van poder sentir les veus de fills d'antics deportats, com Josep Figueras, un deportat de Montclar (Lleida) que va anar a parar a Mathausen, des d'on va escriure una postal a la seva família que ara es pot llegir darrere una vitrina del Museu. El fill de Figueras també va relatar, ensenyant una foto que els va enviar el pare: «Aquest home estava fart de veure els nazis matant presos i es va llençar a sobre un oficial de la SS que anava a executar un refugiat. Després es va llençar contra el filat electrificat». El dia de la inauguració també es van veure per les instal·lacions membres de l'associació Amical de Mathausen, que ha aportat documentació al projecte museístic.

Rere les vitrines també es pot observar un quadern amb instruccions sobre ús d'explosius i d'altre material bèl·lic que documenta la participació dels republicans en la resistència francesa contra l'ocupació nazi. L'exposició també inclou documentació dels camps nazis, com el paper moneda dels camps o fitxes mèdiques. Diferent material mostra l'activitat cultural dels refugiats republicans en els camps de concentració francesos, entre el qual destaca una revista d'alta qualitat gràfica i tota la documentació referent a una coral feta pels mateixos interns. També cal destacar la premsa dels diferents grups i institucions, que va assegurar una veu lliure en els moments més durs de la dictadura franquista. I finalment, com a veritable raresa, les edicions de segells –naturalment no oficialitzades per cap Estat– de personatges significatius de la política catalana.

Arts plàstiques i fotografia

La mostra aposta per explicar l'exili a través d'elements artístics d'època i actuals, com els colpidors dibuixos realitzats per protagonistes directes de l'exili, els artistes Josep Franch Clapers i Josep Bartolí, que van saber combinar el valor plàstic amb la vàlua testimonial. La fotografia també hi té un protagonisme especial, amb obres d'autors contemporanis als fets que han esdevingut referents indefugibles: Agustí Centelles, Frank Capa, Francesc Boix,

Manuel Muros, els germans Mayo, etc. Les realitzacions d'època es combinen amb peces d'artistes i fotògrafs actuals, com ara Francesc Abad, Pilar Aymerich, Nicole Bergé, Alfred Mauve o Robin Townsend. Abad, per exemple, ha realitzat expressament en el mateix recinte del museu una obra sobre la fragilitat de la memòria que s'exposa en el mur lateral de la sala d'exposició principal. A l'entrada de l'exposició, i per evidenciar la punyent actualitat del fenomen, s'ha situat una doble fotografia sobreposada de grans dimensions que confronta una imatge de la retirada de 1939, obra de Manuel Muros, amb una altra imatge més recent de refugiats bosnians.

La mostra permanent també es complementa amb un ampli desplegament de recursos audiovisuals. D'aquesta manera, a cadascun dels àmbits que constitueixen el discurs expositiu hi ha una filmació breu que ens permet seguir el fil històric dels esdeveniments compresos des de l'inici de la guerra del 1936-39 fins a la mort del dictador i el restabliment de la democràcia i de l'autogovern. La realització, a càrrec de Felip Solé, combina imatges de l'època i d'actuals amb ritme cinematogràfic i gran contundència visual. Sumades, totes aquestes filmacions breus disperses en el Museu-Memorial formen un llargmetratge de més d'una hora i mitja de durada. Solé també ha estat el responsable de la filmació dels testimonis inèdits dels mateixos protagonistes que hi ha a la sala dedicada a la vivència de l'exili.

L'exposició permanent, amb una clara vocació explicativa i pedagògica, descriu tot el cicle històric de l'exili de 1939

L'edifici i la seva gestió

Pel que fa a l'edifici, que té uns 1.600 metres quadrats, es tracta d'una obra dels arquitectes Rafael Cáceres i Philippe Pous. El projecte ha previst una profunda reestructuració d'un antic edifici municipal i la seva ampliació gràcies a l'enderroc de diverses edificacions veïnes adquirides per l'Ajuntament de la Jonquera. La superfície d'exposició és de 492,80 metres quadrats i té una capacitat màxima per a 120 persones. El projecte arquitectònic ha triat materials com ara el ferro Corten, que predomina en la façana, i també la fusta fosca amb què s'ha revestit l'interior. També destaca la sensació d'amplitud i la buidor en algunes de les parets blanques.

El projecte museològic i el museogràfic han estat redactats pels historiadors Enric Pujol i Jaume Santaló, i el projecte museogràfic ha estat dissenyat per l'escenògraf Ignasi Cristià. Des de l'inici, el Museu s'ha concebut com un equipament destinat a la conservació i exposició, però també a la recerca i la divulgació.

La gestió i planificació del Museu-Memorial anirà a càrrec d'un consorci integrat pel Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació (Direcció General de la Memòria Democràtica de la Generalitat), l'Ajuntament de la Jonquera, la Diputació de Girona, el Consell Comarcal de l'Alt Empordà i la Universitat de Girona. El DG de Memòria Democràtica ja ha garantit el seu suport al consorci amb una aportació prevista del 50% del seu pressupost.

Xarxa d'Espais de Memòria

El Museu-Memorial de l'Exili de la Jonquera s'inscriurà dins la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya que està creant la Direcció General de la Memòria Democràtica de la Generalitat. S'estableix, per primer cop, uns criteris comuns de senyalització i recuperació dels vestigis de la Guerra Civil a tot el país i es crearà una xarxa memorial al territori. L'objectiu és promoure la recuperació de la memòria històrica i democràtica mitjançant el coneixement del patrimoni memorial del nostre país –trinxeres, refugis, rutes de l'exili, presons, fosses, etc.– i dotar-lo de valor cultural.

Dins dels Espais de Memòria hi haurà els espais i rutes de l'exili i de la retirada. L'itinerari s'articularà a partir del Museu-Memorial de l'Exili, que, a més de recuperar la memòria de les rutes d'exili (la Jonquera, Portbou, Figueres, etc.), es vincularà amb les iniciatives memorials de la Catalunya del Nord (Maternitat d'Elna, Memorial de Ribesaltes...) i la resta del sud de França. De fet, el mateix dia

de la inauguració del Museu també es va obrir al públic el CIDER, Centre International de Documentation et d'Études sur la Retraite, un projecte nascut a Argelers amb finançament del Consell General dels Pirineus Orientals, Regió Llenguadoc-Rosselló i Generalitat de Catalunya. L'objectiu és recollir el testimoni dels camps de concentració per a les noves generacions. El CIDER estarà en contacte permanent amb el Museu de l'Exili. Pel que fa a les rutes de l'exili, durant la primavera es començarà a senyalitzar el primer itinerari de l'exili a l'Alt Empordà. Es preveu que el projecte tregui a la llum la participació en l'exili de 1939 d'indrets com Santa Maria del Roure a Pont de Molins, el Bell-lloc de Cantallops o el coll de Lli i la mina Canta de la Vajol. Un total de 26 poblacions, la majoria de les quals a l'Alt Empordà, acolliran la senyalització temàtica, que tindrà com a objectiu mostrar al públic els territoris per on milers de persones van transitar durant l'exili. L'itinerari s'ha concebut com un complement que permetrà aprofundir en la informació existent al centre museístic de la Jonquera.

Natàlia Iglesias és periodista.

